

(əvvəli ötən sayımızda)

Etnosların köçlərə məruz qalaraq öz ana yurdlarını tərk edib yeni ərazilərdə məskunlaşmaları vəuzun illərdən sonra yenidən ana vətənə geri dönüşlərinin klassik nümunəsi türklərin "Oğuz xaqan" dastanında öz əksini tapmışdır. Böyük tarixçi Z.V.Toğan Oğuz xaqanın Ön Asiyaya yürüşünü və yenidən öz ölkəsinə geri dönüşünü sak türkləri ilə əlaqələndirir. Lakin Oğuz adının Sumer kökləri haqqındakı bölümündə də izah etdiyimiz kimi Oğuz adını sumerlərin ilk mifik hökmdarı Ukus və ya Ukurla əlaqəsini mümkün hesab edir və qədim sumer əfsanəsinin qan yaddaşı kimi türklərin dastanında əksi olduğunu güman edirik. Bu fikrin yaqınlığını izah etmək üçün bəzi faktlara nəzər yetirək.

Dünyanın heç bir etnosu sumerlərə təkə dil baxımından deyil həm də miflərdəki bənzəyiş və etnonimlərin tarixi varisliyi baxımından türklər qədər yaqınlığa malik deyillər. Fikrimizə görə rus versiyasına uyğun olaraq bizim Sumer adlandırdığımız, əslində isə bütün dünyanın qəbul etdiyi kimi adları Sumer olan xalqın kökünü Su etnosu təşkil edir. Keçmişin bir çox sumerşünas və assuroloqları, o cümlədən Emil Forrer Ön Asiyanın iki qədim xalqları olan Sumerləri və Subirləri eyni etnosun iki qolu hesab edirlər. Subirlərin adı mixi mətnlərdə iki ideogramla yazılır. Su. Eden. Ki – "Yüksəkdə olan Su xalqı" və Lu su ki (su xalqının ölkəsi)ideogramları ilə yazılır. Akkadlar ölkənin adını Subartu, xalqın adını isə Subar şəklində ifadə edirlər. "Eden" idioqramının gerçək oxunuşu "bir" şəklindədir və mənası yüksək, yuxarı, göyüzü deməkdir. "Su. Eden. ki" ideogramının açılışı "su-bir. ki" şəklindədir. Ön qədim dövrlərdən subarlarla ən yaqın ünsiyyətdə olan sumerlər onların adını ən düzgün şəkildə Subir kimi ifadə edirlər. (Ungnad A, 1936, Səh. 24-25)

Bu izahdan da göründüyü kimi güneydə yaşayan sumerlər şimalda, yuxarıda yaşayan və eyni etnik mənşəyə malik olduqları xalqı "yuxarıda yaşayan sular" adlandırdılar.

Sumeru adı samilərin bu xalqa verdikləri ad olub xalqın sumer dilindəki Lu-Su adının sami dilində tərcüməsidir və mənası "su xalqı və ya su insanları" deməkdir. Sami dilində "meru" sözü sumer dilindəki Lu sözünün tərcüməsidir və mənası akkad və assur dili lüğətlərində "oğul, əhali, xalq" anlamı daşıyır. (F. Delizsch. 1896, Səh. 390; Akkad-

hökmdar boyuna mənsub olduğu Şahnamədən və digər irandilli qaynaqlardan məlumdur.

Ubar-Tutuk Sumerin Şurup-pak şəhər dövlətinin kralı idi və 18 il hakimiyyət sürmüşdü. (T. Jacobsen. 1973. Səh. 75)

Tutuk adı uyğurlarda və göytürklərdə geniş yayılmış bir addır və bu ad şahzadələrin və sərkərdələrin titulu kimi istifadə olunurdu.

Türklərin mənşə etibarlı ilə Sumerlə bağıllığı Nuh haqqında-

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin

Turan dövrü

anDictionary.org)

Sami dilində "amaru" sözünün digər mənası "çay arası" deməkdir. Sumeru xalqını təşkil edən etnosun ümumi adı Su, onun hakimiyyət təbəqəsini təşkil edən hökmdar sülalə boyu isə Kiengir adlanırdı. Kiengir sözü-

nün mənasını bir çox sumeroloqlar, o cümlədən Amerikan sumeroloqu Vilyam Stibinq sumerlərin özlərini Kienqir adlandırdıqlarını və sözün "əsilzadə ağaların ölkəsi" demək olduğunu və açılışını Ki-ölkə, En-ağa, qir-əsilzadə/alice-nab kimi şərh edir. (William H. Stiebing. 1994)

Sutu və Lu. Su ideogramının kökünü təşkil edən Su xalqı Mesopotamiyanın şimalında və Zaqros dağları yaylalarında məskunlaşmış qədim turanlı xalqdır. Sonradan Mərkəzi Asiyaya köçər məruz qalan bu xalq türklərin məşhur Su xalqını təşkil etmişlər və Çində Çou/Çu adı ilə dövlət yaradaraq hakimiyyət sürmüşlər. Sumerlərin hakimiyyət boyunu təşkil edən Kienqirlər Çin və İran mənbələrində KanxaKanqyu türk dillərində isə Kanqlı/Kəngər adı ilə məlum olub Mərkəzi Asiyada dövlətlər quraraq uzun illər davam edən hakimiyyət sülaləsi kimi mövcud olmuşlar. Turan hökmdarı Əfrasiyabın da bu

ki əfsanədə də öz əksini tapmışdır. Hind-Moğol tarixçisi Abulfazl Allami yazır ki, Yafəs öz arvadı və ailəsi ilə yaşadığı Suku-samani adlı ölkəni tərk edib onun üçün müəyyən edilmiş şərq və şimal ölkələrinə yola düşdükləri zaman o lazım olduğu təqdirdə yağış yağdırmaq üçün ona bir dua öyrətməsini atasından xahiş etdi. Nuh ona istədiyi zaman yağış yağdırma biləcək üzərində müqəddəs adın yazılmış olduğu bir daş verdi. (Abul Fazl Allami. 2003, Səh. 106-113)

Burda Yafəsin yaşadığı ölkə Su-ku Samani ölkəsi Sumeri nəzərdə tutur. Su sumer etnosunun gerçək adı, "ku" isə sumer dilində yer, sahil və ərazi anlamındadır, Saman isə Samar/Sumer adının ərəb mənbələrindəki adıdır. Abulfazl Allaminin qədim mənbələrə əsaslanaraq Yafəs haqqında verdiyi önəmli bilgi türklərin ulu əcdadı və bir çox mənbələrdə Türk və ya Türk oğlan kimi adlanan Yafəsin Sumer-ön

türk mənşəli olduğunu sübut edir.

Mesopotamiyanın şimalında və Anadoluda öz böyük imperiyalarını yaratmış Kheta/Xatti xalqı Mərkəzi Asiyada Xatay dövlətinin əsasını qoymuşlar. Xatayların hökmdarı Piran Şahnamədən də məlum olduğu kimi Əfrasiyabın vəzirli və baş sərkərdəsi kimi iranlılara qarşı mübarizədə onun ən sədaqətli müttəfiqi olmuşdur. Piran adı kassilərin başçısı, rəhbər anlamındaki Buri adına uyğundur.

Piran adı türklərin Boran adı ilə həmahəngdir.

Mesopotamiyada Baliq şəhər dövlətinin əsasını qoyan və burda Baliq çayına öz adını verən və kökünü sumerlərin çay tanrısı

yan bu sözün türklərdə də eyni mənə daşdığı və onların Hu(n)-yə ya Ku(n)adlanan hökmdarın irqi və ya tayfını təmsil etdiyini yazır. Çinlilər bu sözü eyni mənada kuan, kun, kon şəklində ifadə edirlər. (C.J.Ball, D.Litt. 1913, Səh. 4, 64)

Mixi yazı mətnlərində və Bibliyada adları Aser/Aşquza/İşquza şəklində keçən turanlı boylar Türkistanda Orxon/Yenisey runi yazılı abidələrində As və Askış türk boy adı olaraq məlumdurlar.

Ön Asiyanın köçlərə məruz qalmış Subir xalqı geniş bir əraziyə yayılaraq türklərin tarixdən məlum olan Sabir/Savir/Suvar boyunun meydana gətirmişlər. Mesopotamiyanın Tukriş xalqı Orta Asiyada Turkeş boyu kimi öncə Göytürk xaqanlığının tərkibində əsas boylardan biri olmuş sonradan müstəqil Turkeş xaqanlığının əsasını qoyaraq Sulu xaqanın rəhbərliyi altında uzun zaman ərəb ağalığına qarşı mübarizə aparmışlar.

Mesopotamiyanın şərqində

Balix teoniminin təşkil etdiyi Baliqerlər Türkiştana köçdükdən sonra burda Balix şəhərinin əsasını qoymuş, öz adlarını həmin ərazidəki çaya vermiş və türklərin Bulqar xalqının kökünü təşkil etmişlər. Baliqer adının mənası "çay adamı və ya çay əhalisi" deməkdir.

Volqa çayının adı da Bulqar-Baliqer adının təhrif olunmuş variantıdır. Volqanın digər bir qədim adı da İtil də sumer dilində çay anlamındaki "İd" sözündən və mənsubiyyət şəkilçisi olan "il" sonluğundan ibarətdir.

İngilissumeroloqu və sinoloqu C.Ball Sumerlərin e.q. 4000-ci ildə Mesopotamiyaya köçlərindən öncə Mərkəzi Asiyanın yüksək dağlıq ərazisində Çinlilərlə qonşuluqda yaşamış ola biləcəklərini və sonradan qərb istiqamətində hərəkət etdikləri fikrini irəli sürür. O sumer dilindəki Qun/Uqun sözünü türklərin Hun xalqı ilə əlaqələndirir və kral, rəhbər, ağa, başçı anlamı daşı-

və Zaqros dağları yaylalarında məskunlaşmış Kusi/Kassi və Qut/Quz boyları Oğuz/Quz türklərinin kökünü təşkil edən qədim boylardır.

Zaqros dağı yaylalarında yüz illər boyunca öz dövlətlərinə malik olan döyüşən Turukkular bu adla məlum olan ilk türk boyudur ki, onlar Mərkəzi Asiyaya köçlərdən sonra Çin mənbələrində Tukyu adı ilə məlum olub Aşina ailəsinin hökmdarı olduğu Göytürk xaqanlığının əsasını qoymuşlar.

Sumerli Ön Türklər e.q. 2000-ci illərdə öz yurdlarından ayrılaraq dünyanın dörd bir tərəfinə köçlərə məruz qalmışlar. Reha Oğuz Türkan Mesopotamiyanı tərk edən Sumerlərin bir qolunun yenidən geriyyə öz ilkin yurdları olan Orta Asiyaya döndüklərini və orda ilk Türk etnosunun təşəkkül tapmasına səbəb olduqlarını yazır. (Reha Oğuz Türkan. 2002, C. 1, Səh. 600)

(ardı gələn sayımızda)